

Wanneer is een gevangenis te klein? Enkele beschouwingen over mensenrechten en persoonlijke leefruimte naar aanleiding van het arrest *Sylla en Nollomont t. België*

Tom DAEMS¹

Wanneer is een gevangenis te klein? Wat zijn de opvattingen op dit vlak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) en het Europese antifoltercomité (CPT)? In deze bijdrage bespreken we in eerste instantie het recente arrest *Sylla et Nollomont c. Belgique*.² Vervolgens besteden we aandacht aan de principes die het EHRM heeft uitgewerkt in *Muršić v. Croatia* en belichten we de standaarden van het CPT.

1. Sylla en Nollomont t. België: de feiten

Bij Sylla staan de leefcondities in de gevangenis van Vorst centraal. Sylla verbleef gedurende een periode van 80 dagen (van 5 november 2012 tot 24 januari 2013) op vleugel D in een cel van 9 vierkante meter die hij deelde met twee andere gedetineerden. Daarna verbleef hij in ietwat ruimere cellen van respectievelijk 11 en 12 vierkante meter. Toegang tot wandeling werd beperkt tot één uur per dag. Er werden geen andere activiteiten buiten de cel voorzien. Tweemaal per week kon hij een douche nemen – soms met koud water ten gevolge van een panne. Kledij, lakens en handdoeken werden om de drie weken ververst.³

Nollomont verbleef in de gevangenis van Lantin. Zijn cel had een oppervlakte van 8,8 vierkante meter. Nollomont deelde deze met een andere gedetineerde. Twee keer per dag had hij gedurende één uur toegang tot de wandeling. Er waren geen andere gemeenschappelijke activiteiten waardoor hij de rest van de dag op cel doorbracht. Het toilet bevond zich in de cel, naast het bed, en werd enkel afgesloten met een houten scherm. Tweemaal per week was er gelegenheid tot douchen - soms met koud water door een panne. Kledij, lakens en handdoeken werden één keer per maand ververst. De cel werd twee keer per week schoongemaakt. Gedetineerden kregen toelating om te roken op cel. De cellen waren niet uitgerust met rookdetectoren.⁴

In zijn arrest verwijst het EHRM kort naar het arrest *Vasilescu c. Belgique*⁵ waarin het de materiële condities in de Belgische gevangenissen diepgaand had onderzocht en had gewezen op de ‘structurele problemen’ waarmee het Belgische detentiebeleid kampt.⁶ Aanvullend brengt het Hof het derde bezoek van het CPT aan de gevangenis van Vorst onder de aandacht. Dit bezoek greep plaats in het kader van het zesde periodiek bezoek aan België (24 september – 4 oktober 2013). Het rapport werd einde maart 2016 openbaar gemaakt.⁷ Het EHRM citeert als volgt uit het rapport:

¹ Hoofddocent, Leuven Instituut voor Criminologie (LINC), KU Leuven.

² *Sylla et Nollomont c. Belgique*, 37768/13 en 36467/14, 16 mei 2017 (definitief: 16 augustus 2017).

³ *Ibid.*, §§ 4-5.

⁴ *Ibid.*, §§ 7-9.

⁵ *Vasilescu c. Belgique*, 64682/12, 25 november 2014 (definitief: 20 april 2015).

⁶ *Sylla et Nollomont c. Belgique*, 37768/13 en 36467/14, 16 mei 2017 (definitief: 16 augustus 2017), §10.

⁷ Zie CPT, *Rapport au Gouvernement de la Belgique relatif à la visite effectuée en Belgique par le Comité européen pour la prévention de la torture et des peines ou traitements inhumains ou dégradants (CPT) du 24 septembre au 4 octobre 2013*. CPT/Inf (2016) 13, 31 maart 2016. Voor een bespreking, zie T. DAEMS, ‘Belgische gevangenissen onder toezicht van het CPT’, in: T. DAEMS en S. PARMENTIER (eds.), *Europa waakt: Vrijheidsbeneming onder toezicht van het Europese antifoltercomité*. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2018, te verschijnen.

‘Le CPT prend note du programme fédéral “Masterplan” prévoyant l’ouverture de nouveaux établissements pénitentiaires à court et moyen terme. Toutefois, le rapport constate que d’importants problèmes subsistent en matière de surpopulation; plus d’une prison belge sur trois avait un taux d’occupation supérieur à 140% au moment de la visite. Dans les prisons visitées, de nombreux détenus placés en cellules collectives disposaient de moins de 4 m² chacun – la norme minimale prônée par le CPT –, le plus souvent de 3 m², voire moins. La surpopulation forçait des détenus des prisons d’Anvers, de Forest et de Tournai à dormir sur des matelas posés à même le sol.

Les conditions matérielles variaient d’un établissement à l’autre. Toutefois, des carences majeures ont été constatées concernant tout ou partie des établissements de Forest, Merksplas et Tournai. Dans les prisons de Forest et de Tournai, de nombreux détenus étaient obligés d’utiliser un seau la nuit en l’absence de toilettes dans leur cellule.

La majorité des détenus, qu’ils soient prévenus ou condamnés, ne bénéficiaient d’aucune activité motivante et d’aucun travail dans les établissements visités. La plupart d’entre eux passait plus de 21 heures dans leurs cellules.

Concernant les services de santé en prison, la présence infirmière est apparue suffisante dans les établissements visités. En revanche, la présence médicale était particulièrement lacunaire. De plus, le rapport constate des carences dans la prise en charge psychiatrique des détenus.⁸

Het Hof verwijst ook (zonder een bron te vermelden) naar de Centrale Toezichtsraad voor het Gevangeniswezen die meldt dat de gevangenis van Lantin over een capaciteit van zo’n 700 plaatsen beschikt, maar in realiteit met een overbevolking van zo’n 40% kampt.⁹

2. Detentiecondities in het licht van artikel 3 EVRM

Zowel Sylla als Nollomont wenden zich tot het EHRM om zich te beklagen over de condities waarin ze werden opgesloten, respectievelijk in de gevangenissen van Vorst en Lantin. Ze voeren een schending aan van artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) (verbod op foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing).

Het EHRM verwijst uitdrukkelijk naar het eerdere arrest *Muršić v. Croatia*.¹⁰ In deze zaak, die behandeld werd door de Grote Kamer van het EHRM, werd een schending van artikel 3 EVRM vastgesteld voor de opsluiting van Kristijan Muršić. Muršić werd van 16 oktober 2009 tot 16 maart 2011 opgesloten in de gevangenis van Bjelovar in Kroatië. Hij klaagde over een gebrek aan persoonlijke ruimte (minder dan 3 vierkante meter) in overbevolkte cellen die slecht onderhouden en vuil zouden zijn en zonder mogelijkheid om te werken en onvoldoende toegang tot andere activiteiten. Voor de periode van 18 juli tot 13 augustus 2010 stelde het EHRM een schending van artikel 3 vast. Het betrof hier een periode van 27 dagen in een meerpersoonscel (met oppervlakte van 22,88 vierkante meter), die

⁸ CPT, o.c., p. 6.

⁹ Sylla et Nollomont c. Belgique, 37768/13 en 36467/14, 16 mei 2017 (definitief: 16 augustus 2017), §13.

¹⁰ Muršić v. Croatia, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §§96-141.

gedeeld werd met 7 andere gedetineerden. Na aftrek van de sanitaire installatie (1,90 vierkante meter) bleef er 2,62 vierkante meter persoonlijke ruimte over per gedetineerde.¹¹ Voor de andere periodes die hij in de gevangenis van Bjelovar verbleef, werd geen schending van artikel 3 vastgesteld: het feit dat hij ook toen gedurende verschillende periodes over minder dan 3 vierkante meter ruimte beschikte, werd gecompenseerd, aldus het Hof, door het feit dat ze eerder van korte duur waren en dat er voldoende bewegingsruimte en activiteiten buiten de cel werden voorzien.

In het arrest *Muršić v. Croatia* formuleert het EHRM een aantal algemene principes. We citeren hier uit het arrest:

‘136. (...) the Court confirms the standard predominant in its case-law of 3 sq. m of floor surface per detainee in multi-occupancy accommodation as the relevant minimum standard under Article 3 of the Convention.

137. When the personal space available to a detainee falls below 3 sq. m of floor surface in multi-occupancy accommodation in prisons, the lack of personal space is considered so severe that a strong presumption of a violation of Article 3 arises. The burden of proof is on the respondent Government which could, however, rebut that presumption by demonstrating that there were factors capable of adequately compensating for the scarce allocation of personal space (...)

138. The strong presumption of a violation of Article 3 will normally be capable of being rebutted only if the following factors are cumulatively met:

- (1) the reductions in the required minimum personal space of 3 sq. m are short, occasional and minor (...);
- (2) such reductions are accompanied by sufficient freedom of movement outside the cell and adequate out-of-cell activities (...);
- (3) the applicant is confined in what is, when viewed generally, an appropriate detention facility, and there are no other aggravating aspects of the conditions of his or her detention (...).

139. In cases where a prison cell – measuring in the range of 3 to 4 sq. m of personal space per inmate – is at issue the space factor remains a weighty factor in the Court’s assessment of the adequacy of conditions of detention. In such instances a violation of Article 3 will be found if the space factor is coupled with other aspects of inappropriate physical conditions of detention related to, in particular, access to outdoor exercise, natural light or air, availability of ventilation, adequacy of room temperature, the possibility of using the toilet in private, and compliance with basic sanitary and hygienic requirements (...).

140. The Court also stresses that in cases where a detainee disposed of more than 4 sq. m of personal space in multi-occupancy accommodation in prison and where therefore no issue with regard to the question of personal space arises, other aspects of physical conditions of detention referred to above (...) remain relevant for the Court’s assessment of adequacy of an applicant’s conditions of detention under Article 3 of the Convention (...).

¹¹ *Muršić v. Croatia*, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §17.

141. Lastly, the Court would emphasise the importance of the CPT's preventive role in monitoring conditions of detention and of the standards which it develops in that connection. The Court reiterates that when deciding cases concerning conditions of detention it remains attentive to those standards and to the Contracting States' observance of them (...).

Het EHRM bevestigt dus dat 3 vierkante meter (in een meerpersoonscel) de minimale oppervlakte uitmaakt in het licht van artikel 3 EVRM. Indien gedetineerden over minder dan 3 vierkante meter leefruimte beschikken, dan is er een sterk vermoeden van schending, welke enkel weerlegd kan worden indien de overheid aan kan tonen dat het gebrek aan ruimte op gepaste wijze werd gecompenseerd: het verblijf moet van korte duur en occasioneel zijn; er dient voorzien te worden in voldoende bewegingsvrijheid en aangepaste activiteiten buiten de cel; en de opsluiting gebeurt in een geschikte plaats van detentie, zonder andere verzwarende aspecten. Indien de ruimte tussen 3 en 4 vierkante meter bedraagt, blijft de beschikbare ruimte een belangrijke factor bij de beoordeling van de detentiecondities. In die gevallen is een schending van artikel 3 mogelijk wanneer de beschikbare ruimte gekoppeld wordt aan andere aspecten die wijzen op ondermaatse detentiecondities.

Deze algemene principes werden vervolgens toegepast in *Sylla et Nollomont c. Belgique*. Bij Sylla stelt het EHRM vast dat hij in de periode van 5 november 2012 tot 24 januari 2013 een cel met een oppervlakte van 9 vierkante meter deelde met twee andere gedetineerden. In die periode beschikte hij over een oppervlakte van 3 vierkante meter. Bij de berekening van de leefruimte moet echter rekening gehouden worden met de sanitaire voorzieningen: de ruimte die hierdoor wordt ingenomen, dient afgetrokken te worden van de totale oppervlakte. Dit geldt echter niet voor de ruimte die ingenomen wordt door het celmeubilair.¹² Het Hof komt tot de slotsom dat Sylla over minder dan 3 vierkante meter beschikte.¹³ Gelet op de beperkte leefruimte en het gebrek aan activiteiten buiten de cel is het EHRM van mening dat artikel 3 EVRM werd geschonden voor de periode dat Sylla beschikte over minder dan 3 vierkante meter persoonlijke ruimte.

Bij Nollomont stelt het EHRM vast dat hij over iets meer ruimte beschikte (4,4 vierkante meter in een gedeelde cel van 8,8 vierkante meter). Het Hof was in dit geval echter niet in staat om de correcte oppervlakte te becijferen (*cf.* aftrek van sanitair), maar het merkt op dat Nollomont zich niet beklaagde over moeilijkheden die hij ervaren zou hebben om zich op normale wijze te bewegen in de cel.¹⁴ Het Hof gaat er daarom vanuit dat de ruimte voor Nollomont in ieder geval niet minder dan 4 vierkante meter betrof. De andere detentiecondities vormden echter wel een probleem in het licht van artikel 3: gelet op het beperkte aanbod aan activiteiten buiten de cel, de blootstelling aan passief roken en het gebrek aan privacy bij het toiletgebruik komt het EHRM ook hier tot het besluit dat er een schending was van artikel 3 EVRM.¹⁵

3. De visie van het CPT: vier vierkante meter als minimum

Zoals hierboven aangestipt, komt in *Sylla et Nollomont c. Belgique* het zesde periodieke bezoekrapport voor België ter sprake. In de hierboven geciteerde passage over de gevangenis van Vorst stelt het CPT vast dat zijn minimumnorm – die gesteld wordt op 4 vierkante meter

¹² Muršić v. Croatia, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §114.

¹³ Sylla et Nollomont c. Belgique, 37768/13 en 36467/14, 16 mei 2017 (definitief: 16 augustus 2017), §28.

¹⁴ Ibid, §37.

¹⁵ Ibid, §41.

in een meerpersoonscel en dus afwijkt van de 3 vierkante meter die het EHRM vooropstelt (zie boven) - vaak niet werd gehaald in Vorst.

Het is interessant om vaststellen dat het CPT dus een andere (strengere) norm hanteert dan het EHRM. Einde 2015 heeft het CPT zijn opvattingen hieromtrent verder uitgewerkt in een apart document.¹⁶ Voor het CPT dient een éénpersoonscel een oppervlakte van minimaal 6 vierkante meter (exclusief sanitair) te hebben. In een meerpersoonscel is dit minimaal 4 vierkante meter per gedetineerde (exclusief sanitair). Tussen de muren van de cel moet er minstens 2 meter zijn en de afstand tussen vloer en plafond bedraagt minimaal 2,5 meter.¹⁷

Het is echter wenselijk, zo voegt het CPT toe, om op dit vlak een stap verder te gaan. Om die reden vermeldt en bepleit het de toepassing van hogere standaarden door bij meerpersoonscellen extra ruimte te voorzien (volgens de formule: 6 vierkante meter (de minimumnorm voor een éénpersoonscel) plus 4 vierkante meter per bijkomende gedetineerde): voor 2 gedetineerden wordt dit dan 10 vierkante meter (6+4), voor 3 gedetineerden 14 (6+8) en voor 4 gedetineerden 18 (6+12), telkens exclusief sanitair. Vanuit die optiek zou het verkieselijk zijn dat een cel van 8 à 9 vierkante meter niet meer dan 1 gedetineerde huisvest en een cel van 12 vierkante meter niet meer dan 2 gedetineerden. Het CPT spoort lidstaten van de Raad van Europa aan om deze meer ambitieuze normen toe te passen, in het bijzonder bij nieuwbouw.¹⁸

4. Drie, vier of ...?

Waarom verschillen het EHRM en het CPT van mening op dit vlak? Het EHRM, zo stipt het CPT aan, behandelt klachten van gedetineerden over leefcondities achter tralies, waaronder ook de (soms zeer) beperkte persoonlijke leefruimte en moet oordelen of er al dan niet een schending is van artikel 3 EVRM. Het CPT is een preventief orgaan en zijn rol is om die reden anders. Vanuit die preventieve logica zou het verschil tussen 3 en 4 vierkante meter verklaarbaar en verdedigbaar zijn, zo lijkt het CPT te suggereren.¹⁹ In het hierboven besproken arrest *Muršić v. Croatia* stelt het EHRM dat het de standaarden van het CPT niet gebruikt als een 'beslissend argument' bij zijn toetsing aan artikel 3 EVRM. Ook het Hof beklemtoont daarbij het verschil in aanpak en de preventieve rol van het CPT:

'The central reason for the Court's reluctance to take the CPT's available space standards as a decisive argument for its finding under Article 3 relates to its duty to take into account all relevant circumstances of a particular case when making an assessment under Article 3, whereas other international institutions such as the CPT develop general standards in this area aiming at future prevention (...) Moreover, as the CPT has recognised, the Court performs a conceptually different role to the one assigned to the CPT, whose responsibility does not entail pronouncing on whether a certain situation amounts to inhuman or degrading treatment or punishment within the meaning of Article 3 (...). The thrust of CPT activity is pre-emptive action aimed at prevention, which, by its very nature, aims at a degree of protection that is greater than that upheld by the Court when deciding cases concerning conditions of detention (...). In contrast to the CPT's preventive function, the Court is responsible for the judicial application in individual cases of an absolute prohibition against torture and inhuman

¹⁶ CPT, *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards*. Straatsburg, CPT/Inf (2015) 44, 15 december 2015.

¹⁷ Ibid, §§ 9 -11.

¹⁸ Ibid, §16-18.

¹⁹ Ibid, §§19-20.

or degrading treatment under Article 3 (...). Nevertheless, the Court would emphasise that it remains attentive to the standards developed by the CPT and, notwithstanding their different positions, it gives careful scrutiny to cases where the particular conditions of detention fall below the CPT's standard of 4 sq. m (...).²⁰

Maar zijn de onderlinge verschillen werkelijk zo groot? Ook het CPT bekijkt de minimumnormen op vlak van leefruimte doorgaans in een ruimer plaatje: bij het document gewijd aan de standaarden hieromtrent, werd om die reden een uitgebreide appendix gevoegd met een 'niet-uitputtende lijst van factoren' die naast leefruimte aan bod moeten komen wanneer detentiecondities worden onderzocht.²¹ De lijn tussen de preventieve en reactieve aanpak lijkt daarenboven betrekkelijk dun, zo suggereert het CPT zelf, in het bijzonder in die gevallen waarin ook het CPT een oordeel velt over ondermaatse leefomstandigheden in overbevolkte instellingen:

'The role of the CPT, as a preventive monitoring body, is different. Its responsibility does not entail pronouncing on whether a certain situation amounts to inhuman or degrading treatment or punishment within the meaning of Article 3 of the ECHR. However, in the course of its visits the Committee has been confronted with prison conditions that beggared belief and were, as described in one visit report, an "affront to a civilised society". Hence, in a number of visit reports it has stated that the conditions observed in grossly overcrowded prisons could be considered as amounting to "inhuman and degrading treatment".'²²

De uiteenlopende minimumnormen toeschrijven aan fundamentele verschillen tussen de werkwijze van het EHRM en het CPT is om die reden wellicht wat te gemakkelijk. Daarenboven hanteren andere instellingen weer andere richtcijfers: zo vermeldt het International Committee of the Red Cross (ICRC) 3,4 vierkante meter per persoon als minimum in een meerpersoonscel, met inbegrip van bed en toiletfaciliteiten. Datzelfde ICRC werd overigens op de korrel genomen toen het stelde dat 2 vierkante meter zou kunnen volstaan in uitzonderlijke noodsituaties (politieke crisis, rampen, enz.).²³ Maar ook binnen het EHRM zit niet iedereen op dezelfde lijn. In een *joint partly dissenting opinion* betreuren drie rechters de meerderheidsvisie dat 3 vierkante meter het uitgangspunt zou moeten vormen bij het beoordelen van gevangeniscondities:

'The majority take as their point of departure for the assessment of prison conditions the standard of 3 sq. m per prisoner in multi-occupancy cells. In our view, this standard is not satisfactory and leads to the acceptance of untenable conditions in prison. It does not sufficiently take into account prison realities. The standard of 3 sq. m per prisoner means in practice that the inmates constantly breach their so-called personal distance and often enter into the so-called intimacy zone. Numerous studies show that such proximity has a detrimental effect on the personality of detainees. Those who may have doubts about this can easily test on themselves the quality of life in 3 sq. m of personal space. Prison overcrowding not only entails strong psychological suffering but also undermines the aims of the punishment, making the whole resocialisation effort much less effective. In such conditions life in prison easily

²⁰ Muršić v. Croatia, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §112-113.

²¹ CPT, *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards*. Straatsburg, CPT/Inf (2015) 44, 15 december 2015, §21-23 en appendix.

²² Ibid, §20.

²³ Muršić v. Croatia, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §62-65.

becomes completely devoid of any sense. Adequate space in prison is one of the preconditions for effective resocialisation. Resocialisation of prisoners living in 3 sq. m per person or less cannot be effective.’²⁴

Volgens rechters Sajó, López Guerra en Wojtyczek zou ook het EHRM – net zoals het CPT - 4 vierkante meter leefruimte als uitgangspunt moeten nemen. In een andere *joint partly dissenting opinion* wordt uitdrukkelijk gepleit voor een gelijkschakeling van de standaarden van het EHRM en het CPT:

‘While the Court and the CPT clearly have different functions, it is perfectly possible, and in our view highly necessary, for those two institutions to use the same standards, in this case the same measurement of 4 square metres of minimum personal space, if they are to achieve the complex tasks they have before them.’²⁵

Rechters Lazarova Trajkovska, De Gaetano en Grozev zijn daarenboven van mening dat de uiteenlopende visies over de minimumnorm nefast kunnen zijn voor de effectiviteit van de Europese rechtsbescherming van gedetineerden:

‘Our disagreement with the majority is founded on our understanding that with respect to prison conditions, even more than in other cases, the Court acts in a complex institutional set-up, not only at the national level, but also at the international level. As a direct result of this, it has limited powers to remedy a situation when it finds that there has been a violation of Article 3 because of inhuman treatment due to prison conditions. Thus it is of particular importance that the position of the Court is well and truly synchronised with that of the other actors in the field. This synchronisation is crucial for the overall effectiveness of its interventions and the clarity of the standards it lays down’.²⁶

Het EHRM overvleugelt hier ook het CPT, zo voegen ze toe - ‘*overruling the specialised agency within the Council of Europe, an agency which has the particular expertise and competence to decide on such matters.*’²⁷ Op die manier bemoeilijkt het EHRM de gecoördineerde aanpak die broodnodig is, aldus de drie rechters. Aan het einde van zijn uitgebreide *partly dissenting opinion* verwoordt rechter Pinto de Albuquerque het als volgt:

‘By failing to pay due attention to the Council of Europe’s own sources of law, and ignoring the hardening of the soft law concerning prison standards in Europe and worldwide, the majority set a standard that will lead to a strictly casuistic, fact-sensitive application of the Convention, leaving the door wide open to a slippery-slope regression of the human rights protection level already attained by the Council of Europe itself. With judgments of this kind, weakening as they do the Council of Europe’s human rights protection system from within, the Court not only discourages the work of other Council of Europe bodies, but, worse still, reinforces the impression of an incoherent European human rights protection system.’²⁸

²⁴ Joint partly dissenting opinion of Judges Sajó, López Guerra and Wojtyczek, *Muršić v. Croatia*, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §4.

²⁵ Joint partly dissenting opinion of Judges Lazarova Trajkovska, De Gaetano and Grozev, *Muršić v. Croatia*, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §9.

²⁶ *Ibid*, §3.

²⁷ *Ibid*, §9.

²⁸ Partly dissenting opinion of Judge Pinto de Albuquerque, *Muršić v. Croatia*, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §63.

5. Tot besluit

Wat op het eerste zicht een wat onschuldig getouwtrek over cijfers lijkt – is het nu 3 of 4? – gaat bij nader inzien dus over veel meer. Het Europese mensenrechtensysteem slaat hier een wat mal figuur. Het EHRM en het CPT slagen er schijnbaar niet in om met gebundelde krachten een éénstemmige boodschap uit te sturen doorheen Europa. We zijn eerder getuige van een wat krampachtige poging om de onderlinge verschillen – de reactieve logica van het EHRM vs. de preventieve logica van het CPT - extra in de verf te zetten om de uiteenlopende visies over de minimumnorm toch maar te kunnen rechtvaardigen.

Ondanks het belang van de arresten *Muršić* en - voor ons land - *Sylla et Nollomont* blijft hierdoor een wat wrange nasmaak hangen: dat Europese instellingen die zo nauw op elkaar betrokken zijn en elkaar wederzijds bevruchten, op dit vlak aparte wegen bewandelen, stemt tot nadenken. Is er hier echt sprake van een '*need to differentiate*'²⁹ (zoals het CPT stelt)? Is het voldoende geruststellend dat het Hof sussend beklemtoont dat het aandacht blijft hebben voor de standaarden die het CPT ontwikkelt ('*...it remains attentive to the standards developed by the CPT*'³⁰)? Of versterkt het EHRM hier veeleer de indruk, zoals rechter Pinto de Albuquerque in het citaat hierboven poneert, dat de neuzen in verschillende richtingen wijzen en ondermijnt het zodoende zijn eigen (maar ook het CPT e.a. hun) slagkracht?

²⁹ Zie titel 'Minimum standards vs. inhumang and degrading treatment: the need to differentiate', CPT, *Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards*. Straatsburg, CPT/Inf (2015) 44, 15 december 2015, p. 5.

³⁰ *Muršić v. Croatia*, 7334/13, Grote Kamer, 20 oktober 2016, §113.